

Таня Мандраджиева

ПРОНИКВАНЕ НА ХРИСТИЯНСТВОТО В ТРАКИЙСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ III–IV ВЕК

През последните години зачестиха съобщенията за находки, които могат да бъдат свързани с разпространението на християнството в тракийските земи. Новооткритият манастир „Св. Атанасий“ в с. Златна ливада, Чирпанско, датиран в 344 г. и разкритата епископска базилика в Перперикон, датирана в края на IV и началото на V век, ни накараха да се опитаме да обобщим известното ни до момента с надеждата да засилим вниманието към проблематиката.

От кога можем да говорим за наличие на християнски общини на юг от Балкана е спорен въпрос. Първият, който проповядва в този район христовото учение е ап. Павел и неговата дейност се простира от Северна Африка до Македония и Илирик. Вероятно той е и първият мисионер в тракийските земи.

Свидетелства за най-ранната християнизация могат да се търсят и в новозаветната литература, според която ап. Павел основал църкви в македонските градове Филипи, Веря и Солун и в гръцките градове Атина и Коринт (Деян. 16: 9–12) и според посланията, изпратени от него до филипяните, солуняните и коринтяните (1 Сол. 4: 10; Фил. 4: 15; 1 Кор., 2 Кор.). Не е известно той да е проповядвал в самата Тракия, но Солун и Филипи са много близки и не може да е оставил без внимание близките тракийски градове и особено главния град Филипopol. От Филипи по поречието на реките Места, Тунджа и Марица христовите последователи, може би, са пръснали светлината на вярата и във вътрешността на Тракия.

Безспорен е фактът, че семето на християнството пада на благоприятна почва и пуска корен. Това проличава от бързото размножение и възхода на християнските общини в региона. Според преданието, във Филипopol пръв епископ бил апостолският ученик Ерм (Римл. 16: 14), а във Веря (Стара Загора) – Карп (2 Тим. 4: 13) – също ученик на ап. Павел.

Приемливо е мнението, че за начало на масовата християнизация може да се приеме началото на III век (Вълков 1979, 157).

Църквата като институция до IV век не съществува и съвсем естествено е и сведенията ни до 313 г. да са недостатъчни, но християнството, отричащо гръко-римския религиозен култ, е засвидетелствувано много преди IV в. и е явление, което постепенно утвърждава позициите си (макар и извън римската законодателна система). Съвсем естествено възниква въпросът каква е съдбата на християнството до 313 г. Първите три века след създаване на християнската църква са най-трудни. През този период трябва да се отстоява новото учение, а също и физическото оцеляване на неговите последователи. Това е времето на гоненията и мъчениците.

Първоначално християните съставляват незначителен процент от населението, но когато в края на II век се организират от разпръснати общини в единна Църква, те стават и политически опасни за властта. Кървавите гонения, към които прибягва Римската империя, се основават на обществени, политически и религиозни причини. Първата обаче е равенството между хората, което проповядва Християнската религия. Пътят към Бога е отворен за всички, независимо от социалното, икономическото или общественото им положение. Езичникът, ставайки християнин, променя своя начин на живот. Той не само скъсва с предишните представи за устройството на общество, мислене и морал, но трябва да се бори вътрешно с тях.

В три отделни случаи християните се явяват нарушители на римските закони (Renan 1890; Поснов 1993): 1. Обвинени са, че са членове на тайно общество; 2. Като противници на държавната религия; 3. Като равнодушни към култа на цезарите. Но римският закон не наказва убеждения, а действия. Фактът на религиозно престъпление може да бъде установен само от официално лице, т.е. – от римската администрация. А християнската религия дава лесно възможност за обвинения в престъпления като доказан факт. Всеки християнин може да бъде привлечен на съд за нарушение на закона за почитане на цезаря, но не като християнин, а като човек нарушител „majestas“, който отказва да принася жертва. Званието „християнин“ е наказуемо само тогава, когато то фактически се доказва чрез отказа от извършване на определени церемонии в чест на римските богове и най-вече на императора.

Християнските писатели от Античността представят император Нерон като пръв подбудител на гоненията. Не е намерен обаче едикт, издаден официално от него, а само една инструкция, отправена до съдилищата, в която се казва християните да бъдат третирани като престъпници. За Нерон това е достатъчен повод за екзекуцията на ап. Петър и ап. Павел в Рим.

Гоненията се възобновяват при император Траян (98–117 г.). Те започват на Изток, защото християнството се утвърждава там още през I век. Освен това, в края на I ве почитането на императора заменя всяка друга религия. Християните, отричащи култа, се излагат на предвидените санкции за посегателство към върховното величество – символ на римската държава.

Юридическата ситуация, установена от Нерон, придобива вече определена законова форма. Юридически самият процес е крайно прост и твърде къс: прекратява се веднага в случай, че обвиненият се признае за християнин. Тогава усилията на съдията се насочват към опити да се убеди или принуди обвиняемия да се откаже от християнството. След словесната битка най-често магистратът не е успял да убеди християнина, а християнинът е осъден на смърт.

Безучастност, безразличие и примирение съпътстват първите мъченици, но вече в края на II век се достига до съзнателно търсене на смъртта. Смъртта вече е избрана, приета и желана. Но това е свята смърт, чрез която мъченикът ще достигне до спасението, ще отиде към вечността. Смъртта за него е само един преход към истинския живот. Освен това, умъртвяването на тялото, според християнската философия, не означава и умъртвяване на душата.

При управлението на императорите Хадриан (117–138 г.) и Антонин Пий (138–161 г.) „църквите се ползвали с мир“ и срещу християните не се предприема нищо. Приемникът на Антонин Пий, Марк Аврелий (161–180 г.) възобновява процесите срещу християните и дори ги увеличава.

През 202 г. император Септимий Север издава едикт, който забранява да се приемат християнството и юдаизма. Следователно, да се приеме кръщение е наказуем акт. Пак се оставя възможност на новопокръстените да се отрекат от вярата си и да се жертват за езическите богове, но безуспешно.

Заради нарасналото религиозно противопоставяне в многонационалната империя, а и долавяйки универсализма на християнството, император Деций Траян издава едикт през 250 год. С него се изисква от всеки гражданин да заяви принадлежността си към официалната религия (Бакалов, Коев 1992, 52).

На ново преследване християните са подложени при император Валериан (253–259 г.), който забранява християнското богослужение. Най-жестоки били гоненията в края на III и началото на IV век, предприети от император Диоклециан (284–305 г.), който превръща личността на владетеля в предмет на обожествяване (Бакалов 1993, 280).

През 303 г. и 304 г. императорът издава четири едикта против християните, в които на последните им било забранено да извършват ритуали, разрушават им се храмовете, а имуществото им се конфискува. Едиктът от 304 г. изисква от християните открито да се откажат от вярата си.

По време на гоненията много християни от Мизия, Тракия и Македония получават мъченически венец. Те са разпъвани на кръстове, изгаряни на клади или убивани след жестоки изтезания. Това показва до колко вече тукашните християни са привързани към новата религия: те предпочитат да умрат като мъченици, но не и да се откажат от вярата си.

Житието на светците Максим, Теодот и Асклеподот разказва, че те са измъчвани близо до Филипопол по време на император Галерий Максимилиан (305–311 г.), издавал декрети, изискващи жертвоприношения от всички (Велков 1964, 34). И в четирите запазени ръкописа е описано, че Максим и Асклеподот са заловени, обвинени, че са християни и осъдени в Марцианопол (дн. Девня). От Марцианопол тримата са закарани в Адрианопол (дн. Одрин), където са измъчвани в театъра на града и после по пътя за Филипопол, на 30 мили от административния център, край *Saltus*, са осъдени на смърт и обезглавени.

Наличието на мъченици ясно свидетелствува за проникване на християнството. Нови доказателства в тази насока ни дава наскоро обнародваният мартириум с шестконхален план, изграден през IV век и функционира до края на VI век, открит в източните покрайнини на Филипопол, извън крепостната стена, в близост до Източната порта (Bospatchieva 2001, 69). С голяма степен на вероятност мартириумът може да се свърже с небезизвестните 38 пловдивски мъченици, измъчвани по времето на император Диоклециан (284–305 г.) край Източната порта на града. По-късно мощите на мъчениците са разнесени и се свързват с основаването на други църкви и града и околностите, каквато е църквата „Св. св. Константин и Елена“, намираща се южно от Хисар капия в Пловдив (Bospatchieva 2001, 69).

Гоненията, продължили три века, не дават очаквания от официалната власт резултат. От една страна, те имат негативни последици, защото парализират бързия ритъм на разпространение на християнството, пречат на християнския живот и водят до загуба на такива ерудити като Св. Юстин, Св. Киприан и Корнелий. От друга страна, по време на гоненията се моделира типът на светия християнин и християнската религия печели нови последователи.

Повратен момент в историята на ранното християнство са едиктите на император Галерий от 311 г., според които християнството е разрешено,

и на императорите Константин и Лициний от 313 г., според които християнството е равноправен на езичеството религиозен култ. Така новата вяра се вкоренява още по-добре във всички краища на Римската империя, включително и в Тракия.

През 380 г. император Теодосий издава декрет, според който християнството е официална религия в Римската империя и местното население трябва окончателно да скъса с предишните си религиозни вяравания.

За разпространението на християнството в тракийските земи съществуват различни свидетелства. Едно от доказателствата за приемане на новата вяра са основаните в Тракия, Мизия, Дакия и Скития църкви. Не е за пренебрегване и фактът, че броят на мъчениците от II-III век в Тракия и по Черноморското крайбрежие надвишава многократно броя на същите в други провинции (Хошек 1986, 158).

Затова, че траките се включват много активно в новата християнска религия говорят много антични автори. Хиероним, например, говори за пренасяне на мощите на Св. Самуил в родната му Тракия (Хиероним, 220).

Повече сведения имаме за отношенията към християнството на племето беси. За пръв проповедник между войнствените и независими по дух беси се счита епископ Никита Ремесиански. За това негово дело свидетелствуват Евсевий Хиероним (Хиероним, 217) и Павлин Нолански (Павлин Нолански, 257–259).

Приемливо е предположението, че през IV век траките са превели свещените писания на своя език – така наречената „Библия бесика“ (сведения от проповед на Йоан Златоуст 399 г. и от актовете на Константинополския събор от 536 г). Превеждането ѝ се приписва на същия този Никита Ремесиански.

Освен това, щом готите са превели Библията на своя език, защо да не са го направили и бесите. Около 375 г. готският епископ Вулфила преминава на юг от Дунава заедно с поверените му пасоми (Елдьоров 2003, 45). Тук той превежда на готски език Библията, като създава въз основа на гръцката азбука и на старогерманските руни готското писмо. Препис на тази Библия, т.н. „Codex argenteus“ (направен по времето на Теодорих Велики), се съхранява в Университетската библиотека на град Упсала, Швеция.

Интересно е, обаче, че траките не само приемат християнството през втората половина на IV век, но и активно се включват в утвърждаването на официалната религия на Римската империя (ЛИБИ, I, 217). За църковните отци това е необяснимо и се третира като чудо. На пръв поглед,

толкова далечни по идеология, траките са близки повече от всички други на Балканския полуостров до същността на християнското учение и религиозни концепции (Гочева 1981, 66).

За проникване на християнството в Тракия и участието на местното население в налагане на новата вяра говорят и археологическите данни за насилствено унищожаване на стари светилища от новопокръстеното население. Понякога базиликите се изграждат върху или в непосредствена близост с езическо светилище – с. Крън, Старозагорско (Табакова-Цанова 1959, 99; 1970, 1), Младежки хълм – Пловдив, с. Брани поле (Цончев 1938, 29). Това е едно явление, много характерно за Тракия, което не се забелязва навсякъде в античния свят.

За интензивното участие на траките в оформянето на християнската религия през първите векове на нейното създаване, говорят и многобройните писмени сведения за участието на траките и тракийските епископи в църковните борби срещу ересите. Особено ясно е изразено това по времето на император Валент (377 г.), когато Константинопол открито подкрепя арианството. Тракия тогава става център на арианската ерес.

Според писмените сведения, се решава съборът в 343 г. да се състои в Сердика, която се е смятала за малко по-неутрална зона (Созомен, 53; Сократ, 39). Проведеният там събор, имащ за цел да отхвърли ариевата ерес и да защити Никеийския символ, както и да възстанови свалените епископи Атанасий и Павел, не води до очаквания резултат. Недоволните привърженици на Атанасий и Павел, предимно епископи от източните християнски региони – около 80 (Велков 1959, 33), напуснали събора в Сердика и си организирали собствен в тракийския Филипопол, но в своята енциклика те отбелязват Сердика за негово място (Созомен, 53).

Сердикийският събор, подкрепен предимно от Западните църкви, не води до желаното единство. Напротив, „след този събор източните и западните епископи вече не се сношавали помежду си като люде от едно вероизповедание, нито общували. Западните се ограничили до Тракия, а източните – до Илирия“ (Созомен, 55).

Според Созомен, недоволните представители на арианите, още преди да стигнат до Сердика, се отбиват във Филилипопол и там предварително уточняват своето становище. Пристигнали в Сердика вече с готови решения, те не стигат до споразумение с противниците си и на самия събор противоречията още повече се задълбочават (Созомен, 53). Това съвсем ясно показва Тракия като център на арианското движение.

Многобройни са и сведенията, които говорят за принадлежността към арианството на тракийски епископи. Филосторгий пише, че когато император Теодосий (379–395 г.) се завърнал след победата си над варварите-готи при Сирмиум (ок. 379–382 г.), възстановил църковната власт на православните и всички ариани били изгонени (Филосторгий, 33). Между последните бил и Демофил – епископът на Берое. Също и Доротей напуснал Антиохия и се върнал в Тракия, „от която произхождал“. Според Сократ, от Сердикийския събор в 343 г. бил лишен от епископска катедра, между много други, и тракиецът Теодор (Сократ, 41).

Много сведения има и за това, че Тракия е използвана като място за заточение на противници на арианите. Созомен свидетелствува, че император Валент заточил неискания да се подчини и присъедини към арианите папа Либорий (355–358 г.) и още много други в Берое (Верея, дн. Ст. Загора) (Созомен, 57). Това само по себе си говори за активно участие на траките-християни в догматичните църковни спорове и за силна защита на арианството и неговите идеи. Както личи от писмените сведения, Филипопол и Берое стават явно едни от най-големите центрове на арианството и за това толкова често точно в Берое са заточавани неговите противници и точно във Филипопол става съборът на арианите.

С появата на християнската религия се поставя и началото на Църковната организация и на Църквата като институция. Още от края на III и през IV век в почти всички по-големи градове има организирани църковни общини начело с епископи (Велков 1959, 221). През IV век същите изграждат административната си система по аналогия на гражданската: Хераклея и Марцианопол са митрополитски центрове на провинциите Европа и Долна Мизия, Сердика – на Вътрешна Дакия, Филипопол – на Тракия, Рациария – на Крайбрежна Дакия, Траянопол – на Родопа и Адрианопол – на Хемимонт.

В епархия Тракия, разположена между Родопите, Стара планина и река Тунджа, главен административен и епископски център е Филипопол. През 343 г. епископ на града е арианинът Евтихий, към средата на V век епископският престол е зает от Силван и Франкиан, а след тях е Валентин (Велков 1959, 220).

Епископите от Берое в църковно отношение са подчинени на филипополския митрополит. Известни са имената на Демофил (343 г.) и Себастиан (около 451 г.), а между тях се поставя Евнамий. От Кабиле се знае името само на един епископ – Север, който бил привърженик на арианите и присъствал на събора в Сердика през 343 г. (Велков 1959, 221).

Безспорно, църковната организация в Тракия през IV–V век е вече добре устроена, има множество епархии, чиито епископи вземат участие във всички църковни дела, присъстват на организираните събори и играят важна роля в делото на християнската мисия, а това не може да стане без активността на многобройните последователи на Христа.

Далече сме от мисълта, че в един кратък доклад може да се разрешат всички въпроси, които тази тема поставя. Целта ни е само да набележим по-важните моменти, свързани с проблема, по който имаме намерение да продължим да работим.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

Деян: Деяния на апостолите.

1 Сол: Първо послание до солуняните.

Фил: Послание до филипяните.

1 Кор: Първо послание до коринтяните.

2 Кор: Второ послание до коринтяните.

Рим: Послание до римляните.

2 Тим: Второ послание до Тимотей.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Бакалов, Коев, 1992: Г. Бакалов, Т. Коев. Въведение в християнството. С., 1992.

Бакалов, 1993: Г. Бакалов. Византия. С., 1993.

Велков, 1959: В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. С., 1959.

Велков, 1964: В. Велков. Агиографски данни за историята на Тракия от IV век. – ИИИ. Т. 14–15. С., 1963, 381–389.

Вълков, 1979: В. Вълков. Бележки върху ранната история на християнството в Тракия. *Thracia Antiqua*, 5. С., 1979, 157–162.

Гочева, 1981: Зл. Гочева. Религиозните представи на траките и културното наследство. – Проблеми на културното наследство. С., 1981, 46–67.

Едърров, 2003: Г. Едърров. Вулфила (311–383) – пограничният просветител. – Готите и старогерманското културно-историческо присъствие на българските земи. С., 2003, 42–46.

- Табакова-Цанова, 1959: Г. Табакова-Цанова.** Светилището на Аполон Зимидренски при с. Крън, Старозагорски окръг. – ИАИ, 22, 99–100.
- Табакова-Цанова, 1970: Г. Табакова-Цанова.** Новооткрито светилище на Тракийския конник при с. Крън, Старозагорско. – МПК, 1, 1970, 1–4.
- Поснов, 1993: М. Поснов.** История на християнската църква. С., 1993.
- Павлин Нолански.** Поemi. – Извори за българската история. Латински извори за българската история (ЛИБИ), I. С., 1958.
- Созомен.** Църковна история. – Извори за българската история. Гръцки извори за българската история (ГИБИ), I, С., 1954.
- Сократ.** Църковна история. – ГИБИ, I. С., 1954.
- Филосторгий.** Църковна история. – ГИБИ, I. С., 1954.
- Хиероним.** Писма. – ЛИБИ, I. С., 1958.
- Хошек, 1986: Р. Хошек.** Православни и еретици в ежедневиия живот в Тракия през IV в. – Поселищен живот в Тракия. Ямбол, 1986, 158–164.
- Цончев, 1938: Д. Цончев.** Приноси към старата история на Пловдив. С.. 1938.
- Bospatchieva, 2001: M. Bospatchieva.** An Early Christian martyriuin from Philippopolis. – *Archeologia Bulgarica*, V, 2001, 59–69.
- Renan, 1890: A. Renan.** Marc Aurele ou le fin du monde antique. Paris, 1890.